

Sub. 2417 B

MATERJAŁY

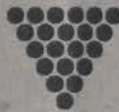
do monografji sanitarnej

miasta Łodzi.

ZESZYT I.

WYDAWNICTWO ODDZIAŁU ŁÓDZKIEGO
T-WA HYGIENICZNEGO WARSZAWSKIEGO

MATERJAŁY

do monografji sanitarnej
miasta Łodzi.

ZESZYT I.

61

ŁÓDŹ, WYDAWNICTWO ODDZIAŁU ŁÓDZKIEGO 1912.
T-WA HYGIENICZNEGO WARSZAWSKIEGO

Podjęte jeszcze w roku 1908-ym usiłowania Zarządu Oddziału Łódzkiego Warszawskiego Towarzystwa Hygienicznego: wydania monografii sanitarnej miasta Łodzi—spełzły na niczem z powodu braku sił, chcących tą sprawą się zająć.

Były jednak jednostki, które pewne działy zamierzonej publikacji opracowały, mianowicie dzięki potrzebie odpowiedzenia na kwestjonarjusz Rady Towarzystwa.

Te odpowiedzi i luźne dane, w sprawach nieobjętych kwestjonarjuszem, ogłaszamy drukiem jako materiał do monografji; myślimy, że wkrótce znajdzie się więcej chętnych, którzy dadzą dalszy materiał, z czego powstanie z czasem monografja stanu sanitarnego Łodzi w chwili zaprowadzenia samorządu miejskiego.

Na zeszyt pierwszy złożyły się prace panów: F. Adamowicza, D-ra S. Bartoszewicza, Inż. F. Chełmińskiego, Inż. K. Schoenaicha, D-ra S. Skalskiego, D-ra H. Trenknera, Inż. J. Witkowskiego i K. Zaleskiego.

D-r S. Sterling.

Zarys historii Łodzi.

Najdawniejsze wzmianki historyczne o Łodzi sięgają XIV stulecia, gdy książę Łęczycki i Dobrzyński Władysław, późniejszy król Władysław Łokietek nadał ówczesną wieś Lodzę biskupom kujawskim; kiedy ściśle ta wieś została wyniesiona do godności miasta, nie mamy żadnych wskazówek; jednakowoż z postanowienia wielkopolan w 1459 r., aby „miasto Łódź wyekwipowało jednego uzbrojonego żołnierza na wojnę pruską“, można wywnioskować, że w XV stuleciu Łódź była już miastem. Późniejsze kroniki, aż do końca XVIII st. milczą o Łodzi i dopiero w 1792 r. Łódź przechodzi z rąk biskupów kujawskich do rządu pruskiego, a z przeglądu dawnych miast polskich dokonanego w 1793 r. dowiadujemy się, że w tym roku Łódź liczyła tylko 190 mieszkańców, a zabudowania składały się z 1 kościoła (obecnie kościół św. Józefa), 44 domów mieszkalnych, 11 niezamieszkałych, 18 placów, 44 stodół i 1 drewnianego więzienia; oprócz tego spis wykazuje 4 studnie publiczne, 4 prywatne, 1 młyn wodny i 2 szynki. Inwentarz żywy mieszkańców miasta stanowiły: 18 koni, 97 wołów, 58 krów i 63 sztuki nierogacizny. Rzemiosła były reprezentowane przez 2-ch garbarzy, 1 ślusarza, 1 kowala, 1 szewca, 1 krawca i 8 kołodziejów, którzy w zupełności zaspakajali potrzeby miejskich i okolicznych mieszkańców.

Głównymi zajęciami ludności było rolnictwo i hodowla inwentarza; zajęcia te, wobec nierodzajności gleby, dawały bardzo skromne utrzymanie mieszkańcom; to też i sumy płaconych podatków nie były wielkie: w 1793 r. mieszkańcy Łodzi płacili: podatku podymnego 236 złp., ogniowego 360 złp., od skór 292 złp.; czynszu biskupom kujawskim 450 złp., klasztorowi Łęczyckiemu 300 złp.

Zarząd miasta składał się: z burmistrza, czterech radnych i pisarza.

Stosunki uległy znacznym zmianom wskutek utworzenia w 1807 r. księstwa Warszawskiego; od tego czasu Łódź zaczyna powoli wzrastać

dzięki środkom przedsięwziętym przez rząd księstwa Warszawskiego, mającym na celu podniesienie ekonomiczne kraju: skasowano istniejące dawniej cła wywozowe i przedsięwzięto kroki, aby zachęcić cudzoziemców do osiedlania się w kraju. Na mocy postanowień z d. 20 Marca 1809 r. i 17 Stycznia 1812 r. rząd przyznaje znaczne ulgi rzemieślnikom cudzoziemcom: uwalnia ich od powinności wojskowej, od opłat czynszowych za grunt skarbowy na 6 lat, wreszcie — od opłat celnych za przewożone przez nich z zagranicy ruchomości i bydło robocze. W 1826 roku ilość mieszkańców wynosiła liczbę 799, a domów mieszkalnych było 120; dochody kasy miejskiej wynosiły sumę 2577 złp., a podatki płacone przez mieszkańców 3754 złp. W 1812 r. dokonano pierwszego pomiaru miasta, który uzupełniono w 1819 r. W roku następnym, na mocy postanowienia księcia namiestnika królewskiego z dnia 18 Września, zaliczono Łódź do rzędu miast fabrycznych, uznanych za odpowiednie do kolonizacji przemysłowej. Postanowienie powyższe nadało dalsze ulgi rzemieślnikom i fabrykantom cudzoziemcom: oddawano place w wieczystą dzierżawę za bardzo umiarkowaną opłatą czynszu, wydawano materiał budulcowy z pobliskich lasów rządowych i miejskich, budowano cegielnie i sprzedawano cegłę po bardzo niskich cenach, wydawano zapomogi i pożyczki pieniężne z funduszków komisji Spraw Wewnętrznych i t. d.

W celu przygotowania placów odpowiednich pod budowę przyszłych fabryk dokonano w 1821 r. regulacji miasta, do którego włączono stopniowo grunta folwarku Stara-Wieś, wójtostwa łódzkiego, wsi Wólki, wójtostwa zakrzewskiego, oraz części lasu rządowego z leśnictwa Łaznów. Przestrzeń powyższą podzielono na 462 place i wydzielono pewną część na urządzenie 7 większych fabryk. W 1823 r. dokonano drugiej regulacji miasta.

Gdy na początku 1823 r. nie było jeszcze ani jednego cudzoziemca fabrykanta, w końcu tegoż roku przybyło 9 majstrów-sukienników ze Śląska, a przybyły z Chodzieszyna (na Śląsku) farbiarz Saenger zbudował wielką farbiarnię, która podjęła się dostaw sukna dla wojska. W 1824 r. napływ cudzoziemców się zwiększył i ilość tkaczy-sukienników dochodziła do 50, z których każdy miał po kilka ręcznych krosien tkackich.

Dalszy swój rozwój ekonomiczny Łódź zawdzięcza staraniom rządu królestwa Kongresowego, który nie poprzestał na ogłoszeniu o ulgach nadawanych cudzoziemcom, lecz wysyłał delegatów za granicę dla zaznajomienia się z warunkami produkcji tkanin, oraz dla werbowania no-

wych fabrykantów. Skutkiem tych starań było przybycie do Łodzi kilku wybitnych fabrykantów, jak Wendisch, Lange i Louis Geyer, którzy przystąpili do budowy fabryk. Ze szczególną energią rozpoczął swą działalność przemysłową przybyły z Zittau w Saksonji Louis Geyer, który zbudował wielką przędzalnię bawełny, a w 1835 roku sprowadził z Anglii pierwszą w kraju maszynę parową.

Jednocześnie wzrastała ludność miasta i powstawały nowe gmachy i świątynie: w 1826 roku kościół ewangelicki św. Trójcy a w 1827 roku ratusz miejski. W 1829 r. Łódź liczyła 4273 mieszkańców i 369 budynków.

Wypadki polityczne 1830 r. na pewien czas zatamowały przemysł łódzki, jednakowoż, gdy w 1838 r. odwiedził Łódź członek Rady Państwa hr. Potocki, był zdumiony wzrostem przemysłowym Łodzi i z jego inicjatywy Namiestnik Królestwa pozwolił wydawać bezpłatnie materiały budowlane z Pabjanickiego leśnictwa na budowę fabryk, przez przybywających z zagranicy fabrykantów.

Place wyznaczone po ostatniej regulacji miasta były niewystarczające i w 1839 r. dodano 28 włók lasu z leśnictwa Łaznów. Mieszkańców w tym czasie było 20150, domów 962; granice miasta rozszerzono i przeznaczono jeszcze 300 placów pod budowę. W miejscowości „Źródlika“ założono ogród publiczny.

W 1840 roku Łódź ciągnęła się na przestrzeni 5 wiorst i była podzielona na 6 rewirów: 1) Stare Miasto, 2) Nowe Miasto, 3) Kolonia tkaczy, 4) Kolonia przędzalników, 5) Ślązaki i 6) Nowa Dzielnica.

W 1843 r. był zbudowany szpital „Aleksandrowski“. Po 1840 r. Łódź ucierpiała znacznie od kontrabandy i przemysł zaczął podupadać; zmniejszyła się również ilość mieszkańców, wynosząca w 1849 roku tylko 15565; lecz był to przemijający stan rzeczy, gdyż w 1852 r. ilość mieszkańców Łodzi podniosła się do 18190, liczone 23 fabryki wyrobów wełnianych i półwełnianych, zatrudniające 422 robotników przy 196 krośnach; wartość wyrobów wełnianych wynosiła 131.800 rubli, a bawełnianych 1,744.000 rubli. Do znaczniejszych fabryk wyrobów bawełnianych należały w tym czasie fabryki: L. Geyera, L. Grohmana, S. Landego, J. Pettersa.

Do pewnego stopnia nową erą w rozwoju przemysłowym Łodzi było przybycie Karola Scheiblera, wybitnego przemysłowca, znanego zaszczytnie w kołach przemysłowych Belgji, Anglii i Austrii; przed przybyciem

do Polski Scheibler zarządzał przędzalnią w Austrii. Zmuszony w 1847 r. jako poddany belgijski opuścić kraj przybył do Polski i objął stanowisko dyrektora przędzalni Schlosserowskiej w Ozorkowie i kierował tą fabryką do 1854 roku. W ciągu tego czasu zdobył taki autorytet, że, gdy poszukiwał odpowiedniego miejsca dla budowy własnej fabryki, ówczesny prezydent miasta—Preger zwrócił się do niego z propozycją, by wybrał w tym celu Łódź, ofiarując jednocześnie dogodne miejsce przy parku miejskim, obfitujące w dobrą wodę. Scheibler w 1854 roku zbudował przędzalnię o 18.000 wrzecion i pierwszą tkalnię mechaniczną o 100 warsztatach. Wprowadzenie tkactwa mechanicznego przez Scheiblera i korzyści stąd wypływające dało bodziec do powstawania innych tego rodzaju fabryk. Od 1855 do 1862 r. nie znajdujemy żadnych danych urzędowych tyczących się Łodzi zapewne dlatego, że duży pożar zniszczył część archiwów łódzkiego magistratu. Na dalszy wzrost przemysłu łódzkiego, a jednocześnie i samego miasta wpłynęły czynniki ogólne, jak zastosowanie w przemyśle maszyn parowych, oraz warsztatów mechanicznych-przędzalniczych i tkackich, budowa kolei żelaznych, opieka celna, udogodnienia pocztowo-telegraficzne, wzrost ludności i t. p.

W stosunku zaś do Łodzi, znacznie przyczyniło się do jej rozwoju ekonomicznego przeprowadzenie linii telegraficznej od Łodzi do stacji Rokiciny kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w 1864 r., oraz budowa kolei Fabryczno-Łódzkiej w 1867 r. Szczególnie połączenie kolejowe Łodzi z koleją Warszawsko-Wiedeńską przyczyniło się do wzrostu miasta, ułatwiając dowóz materiałów surowych potrzebnych do fabrykacji i wywóz wyrobów gotowych, których ilość stale się zwiększała wraz z powstaniem takich przedsiębiorstw jak Juliusza Heinzla, I. Poznańskiego, S. Lorentza i innych.

Powstawanie nowych fabryk, napływ ludności wiejskiej do miasta i wzrost liczebny klasy robotniczej, budowa nowych domów, wywołały konieczność stworzenia instytucji kredytowych, ułatwiających kredyt handlowy i hipoteczny, to też w 1872 r. jednocześnie powstają: Towarzystwo Kredytowe m. Łodzi i Bank Handlowy w Łodzi, a po zlikwidowaniu Banku Polskiego otworzono w Łodzi Oddział Banku Państwa w 1886 r.

Z powyższego krótkiego zarysu widzimy, że historia Łodzi wiąże się ściśle z historją naszego przemysłu: starania podjęte przez rząd Królestwa kongresowego, oraz tak wybitnych działaczy społecznych, jak Staszic, ks. Drucki-Lubecki, hr. Łubieński i inni powołały do życia wiele gałęzi przemysłu krajowego, a między innymi i przemysł włóknisty, któ-

rego wybitnym ogniskiem jest Łódź; pomimo dotkliwie odczuwanego przez przemysł łódzki braku wody, przemysł ten pod wpływem poprzednio wskazanych czynników się wzmacniał, a jednocześnie rozszerzało się miasto i wzrastała ilość mieszkańców z istic amerykańską szybkością; gdy w 1820 roku Łódź liczyła koło 800 mieszkańców, spis ludności dokonany w końcu 1911 r. wykazuje pokaźną liczbę 500 tysięcy mieszkańców.

F. Adamowicz.

□□□□□□□□

Położenie. Dane hypsometryczne i metereologiczne.

Położenie geograficzne:

Wieża Magistratu:

Szerokość geogr. — 51° 46' 45".

Długość od Greenwich — 19° 27' 44".

Stacja meteorologiczna Kolei Elektr. Łódzkiej:

Szerokość geograficzna — 51° 46' 21".

Długość od Greenwich — 19° 28' 40".

Położenie hypsometryczne:

Łódź leży w dorzeczu rz. Neru, względnie rz. Warty; w północnej części przepływa rzeczka Łódka inaczej Srebrną zwaną, przyjmująca w obrębie miasta, poniżej osady Mania — małą strugę, płynącą z granic Bałut i Radogoszcza, zwaną Bałutka. W południowej części miasta płynie mała struga Jasień. Obydwie są dopływami Neru.

W bliskości granic miejskich żadnych innych wód niema.

Wzniesienia nad poziom morza Bałtyckiego są następujące:

Nowy Rynek, środek	+ 210,2 metry
Stacja meteorologiczna kolei elektr. łódzkiej	+ 218,3 „
Dworzec dr. żel. Fabryczno-Łódzkiej, relsy	+ 217,5 „
Dworzec dr. żel. Warsz.-Kaliskiej, relsy	+ 199,0 „
Górny Rynek, środek	+ 193,1 „
rz. Jasień, most na ulicy Piotrkowskiej	+ 188,8 „
rz. Łódka, most na ulicy Nowomiejskiej	+ 188,8 „

Helenów, oranżerja	+ 210,6 metry
Najwyższy punkt miasta:	
w Zagajniku przy Widzewie	+ 232,1 „
Skrzyżowania ulic:	
Piotrkowska i Dzielna	+ 208,2 „
Piotrkowska i Andrzeja	+ 213,1 „
Piotrkowska i Główna	+ 207,6 „
Piotrkowska i Brzeźna	+ 200,2 „
Piotrkowska i Emilji	+ 194,2 „
Konstantynowska i Towarowa	+ 198,6 „
Konstantynowska i Pańska	+ 204,9 „
Zielona i Pańska	+ 209,1 „
Andrzeja i Luizy	+ 201,7 „
Milsza i Łąkowa	+ 200,0 „
Karola i Pańska	+ 199,5 „
Kątna i Różana	+ 194,8 „
Brzezińska i Franciszkańska	+ 214,4 „
Średnia i Widzewska	+ 208,7 „
Średnia i Wierzbowa	+ 218,3 „
Cegielniana i Targowa	+ 213,5 „
Dzielna i Tramwajowa	+ 217,5 „
Przejazd i Juljusza	+ 216,4 „
Przejazd i Zagajnikowa	+ 221,5 „
Nawrot i Widzewska	+ 213,7 „
Główna i Widzewska	+ 208,6 „
Główna i Wodna	+ 207,9 „
Główna i Zagajnikowa	+ 217,4 „
Główna i Winna	+ 224,8 „
Emilji i Widzewska	+ 195,5 „
Emilji i Gołębia	+ 207,1 „
Zarzewska i Widzewska	+ 196,9 „
Zarzewska i Łęczycka	+ 202,9 „

Średni poziom Łodzi można przyjąć 205 m. n.p.m.

Stosunki meteorologiczne.

Dane posiadamy za lat ośm, 1903—1910 r., t. j. od czasu założenia stacji meteorologicznej przy K. E. Ł.

Średnia barometru 742,3 mm. zredukowana do 0° temperatury.

Średnia temperatura roczna 7,5° Cels.

Średnie miesięczne:

Styczeń	— 2,2° C.	Maj	+ 13,2° C.	Wrzesień	+ 13,3° C.
Luty	— 1,5° C.	Czerwiec	+ 17,1° C.	Październ.	+ 8,5° C.
Marzec	+ 1,4° C.	Lipiec	+ 17,7° C.	Listopad	+ 2,2° C.
Kwiecień	+ 6,7° C.	Sierpień	+ 16,9° C.	Grudzień	— 1,3° C.

Średnia ilość opadu roczna 590 mm., a miesięczna:

Styczeń	39 mm.	Maj	44 mm.	Wrzesień	46 mm.
Luty	42 „	Czerwiec	67 „	Październik	31 „
Marzec	32 „	Lipiec	95 „	Listopad	50 „
Kwiecień	48 „	Sierpień	54 „	Grudzień	44 „

W przeciągu ośmiolecia 1903—1910 r.

największy opad Lipiec 1903 r. 223 mm.

najmniejszy „ Październik 1906 r. 4 „

Temperatura najniższa 21 Stycznia 1907 — 22,5° C.

Temperatura najwyższa 16 Lipca 1904 + 36,1° C.

Głębokości, na jakiej znajduje się woda zaskórna, podać nie jestem w stanie. Jest ona nieskończenie różnaitą i z roku na rok się powiększa z powodu dużej ilości studzien czerpiących z niej wodę.

Inż. J. Witkowski.

□□□□□□□□

Terytorjum miasta.

Miasto Łódź, w dawniejszych jego granicach (do 1908 roku), ma kształt nieforemnego czworokąta, długości w kierunku z północy na południe, to jest: po ulicy Nowomiejskiej i Piotrkowskiej, $4\frac{2}{3}$ wiorsty, szerokości (po linii ulicy Cegielnianej) 6 wiorst; — według rejestru pomiarowego, zrobionego przez przysięgłego Jeometrę Starzyńskiego i sprawdzanego w 1905/7 r., ogólna powierzchnia miasta wynosi: 2027 dziesiątyn i 1984 sażeńów kwadratowych, czyli 3957 morgów, — w tej liczbie:

	Dziesiątyn	Saż. kw.
a) Placów zabudowanych	737	724
b) Ogrodów i parków miejskich:		
Park Kwela . . . . . dz. 8 s. k. 776		
Strzelnica . . . . . „ 1 „ 989		
Skwer na Wodnym Rynku . . . . . „ 1 „ 110		
Ogród przy Cerkwi . . . . . „ 2 „ 128		
„ między ulicami:		
Dzielną i Cegielnianą . . . . . „ 3 „ 1287		
„ Mikołajewski . . . . . „ 3 „ 177		
Skwer przy kośc. Św. Stanisława . . . . . „ — „ 2035		
razem	20	702
c) Ogród „Helenów“, Sukc. Anszadt	9	1237
d) Ogrodów prywatnych, sadów warzywnych, i pól uprawnych	929	1858
e) Las Akc. Tow. Schejblera	17	1313
f) Łąk i pastwisk	35	1981
g) Wód	21	1580
h) Nieużytków	5	2384
i) Ulic, dróg i granic	249	2205
Razem, jak wyżej	2027	1984
Oprócz tego:		
1. Nowy park miejski (na wyrąbanej części lasu . . . . . dz. 46 s. k. 817		
2) Las miejski z zach. strony „ 346 „ 2041		
3) „ „ ze wschodn. str. „ 85 „ 1587		
razem	478	2075
W ogóle przestrzeń miasta stanowi	2506	1659
czyli wiorst kwadratowych: 24,064.		

Z powyżej wymienionej przestrzeni lasów miejskich, oddano na cele użyteczności publicznej:

a) z zachodniej strony miasta:

	Dziesiątyn	Saż. kw.
1. Pod kolej żelazną Kaliską i obwodową	59	1234
2. Pod Rzeźnię miejską	5	181
do przeniesienia	64	1415

	Dziesiątyn	Saż. kw.
Z przeniesienia	64	1145
3. Pod Szkołę przemysłową	2	828
4. Pod Kamerę dezynfekcyjną	—	350
5. Pod drogi, rowy i granice	11	828
b) ze wschodniej strony miasta		
1. Pod gmachy Monopolu rządowego	2	846
2. Pod Łódzką Fabryczną Kolej żelazną	7	604
3. Pod żelazną drogę Scheiblera	—	1950
4. Pod drogi, rowy i granice	1	1181
Razem	90	1149

Rzeczywiście więc, m. Łódź posiada lasu miejskiego, wraz z istniejącymi w nim osadami służby leśnej: **342 dzies. 79 saż. kw.**, czyli **667,42 morgów**.

Na mocy Najwyższej zatwierdzonej w dniu 18-go października 1906 r., opinii Rady Ministrów, w 1908-ym roku dołączone zostały do miasta Łodzi następujące miejscowości z gmin sąsiednich: Radogoszcz, Chojny i Bruss:

ze wsi Żubardź	dziesiąt.	38	saż. kw.	1527
„ „ Doły	„	97	„ „	1521
„ „ Widzew	„	213	„ „	1589
„ „ Dąbrowa	„	163	„ „	250
„ „ Dąbrówka mała	„	11	„ „	2353
„ „ Chojny kolonja	„	23	„ „	479
„ „ Rokicie stare	„	160	„ „	2354
„ „ Karolew	„	139	„ „	1698
„ „ Bruss	„	41	„ „	2335
z majątku Bruss	„	24	„ „	398
z osady Rokicie nowe	„	35	„ „	665
Razem	dziesiąt.	950	saż. kw.	768

Szczegółowych planów, opisów i rejestrów pomiarowych tych miejscowości Magistrat Łódzki nie otrzymał.

Ulice. Według wspomnianego wyżej rejestru pomiarowego, powierzchnia ulic i publicznych placów (rynków) w mieście Łodzi, wynosi 184 dziesiątyny i 1421 sażeń kwadr.; urządzenie i utrzymanie w porządku wszystkich trotuarów, jak również i ulic niezabrukowanych (nie oddanych urzędownie Magistratowi), stanowi obowiązek właścicieli nieruchomości, bezpośrednio przyległych do tych ulic. Kosztem zaś Kasy miejskiej utrzymywane są bruki na części ulic służącej do komunikacji kołowej, na 8-miu placach i 112-tu ulicach, a mianowicie: bruki zwyczajne, z kamienia polnego granitowego, na powierzchni 200547 saż. kwadratowych, (83 dziesiątyny 1347 saż. kw.), ulice te mają długości 84 wiorsty 478 sażeni bieżących, — a również: bruki drewniane kostkowe, na cementowo-betonowym fundamencie, na długości 9 wiorst 368 $\frac{1}{3}$ saż. bież., powierzchni 19586 $\frac{3}{4}$ saż. kwadr., z rynsztokami brukowanymi polnym brukowcem, na powierzchni 3520 $\frac{1}{8}$ saż. kwadr.

Ulice w mieście Łodzi, w ogólności, względnie do wysokości domów i szczególnie wielce ożywionego ruchu wozowego, mają niedostateczną szerokość, średnio 6 do 8-ju sażeni, licząc wraz z trotuarami,—za wyjątkiem jedynie: ulicy „Spacerowej, vel Promenady“, i południowej połowy ulicy Piotrkowskiej; — oprócz tego, nowoutworzone ulice: Inżynierska, Ekaterynburska, części ulic: Dzielnej, Pańskiej, Pustej, posiadają szerokość 10-cio sażenową.

Koszta zabrukowania ulic dokładnie wykazać było-by rzeczą zbyt trudną, lecz biorąc na uwagę ceny, znacznie zmieniające się w ciągu ostatnich 15-u lat, wartość istniejących w mieście bruków zwyczajnych, razem z wydatkami na niwelację, ziemne roboty i uliczne mostki żelazne, można określić średnio: po 7 rubli za 1 kwadr. sażeń, to jest w ogóle na sumę około 1.400,000 rub. Na budowę bruków drewnianych, w latach: 1897/8 i 1901/4, wydatkowano z Kasy miejskiej 630,453 rub.

Koszta reparacji i konserwacji bruków zwyczajnych wynoszą średnio po 2 rub. 50 kop. na 1 sażeń kwadr., t. j. rocznie około 48,000 rub., bruków zaś drewnianych 1 kwadr. sażeń około 4 rub. rocznie, to jest: na ten cel potrzeba obecnie mniej więcej 80,000 rubli rocznie.

Niezabrukowane nowe ulice, a także przedłużenia istniejących ulic, zostały w ciągu kilku ostatnich lat utworzone przez prywatnych właścicieli nieruchomości, którzy dotąd nie oddali owych ulic urzędownie do użytku publicznego, respective w zawiadywanie miejscowego Magistratu.

Takowych ulic w mieście Łodzi istnieje 62, długości w ogóle przeszło 8 wiorst. Znaczna liczba tych ulic, przeważnie zbyt wązkich, wymaga należytego uregulowania—pod względem kierunku, szerokości, niwelacji, stoków, i t. p. Przy podwyższonych, w ostatnich czasach, cenach robót i materyałów, na zabrukowanie tych ulic potrzeba by wydatku conajmniej 650,000 rubli, nie licząc kosztów nabycia gruntów potrzebnych na uregulowanie ulic, w razie, jeżeli właściciele nieruchomości nie oddadzą na ten cel działków ziemi dobrowolnie, bezpłatnie.

Co do ulic istniejących w miejscowościach niedawno przyłączonych do miasta, to żadnych wiadomości jeszcze nie posiadamy.

Utrzymywanie ulic w porządku, to jest: uprzątnięcie z nich błota, śniegu, śmieci, leży na obowiązku każdego właściciela posesyi, w rozmiarach długości jej frontu, do połowy szerokości ulicy, wraz z rynsztokiem i chodnikiem (trotuarami), urządzonymi przez tych-że właścicieli, przeważnie z tafelek Kieleckiego piaskowca, a też w znacznej liczbie, z asfaltu, lub betonu. Na rzeczonej zasadzie, koszta robót dla utrzymania w porządku rynków, ulic i chodników, przed nieruchomościami, stanowiącemi własność Kasy miejskiej—pokrywa też Kasa.

Ścieki. Wody deszczowe i w znacznych ilościach wypuszczane z fabryk, spływają ulicznymi rynsztokami do rzeczek: Łódki, na północnym skraju miasta, i Jasieni, na południowym.

Ponieważ na niektórych ważniejszych ulicach spadek istnieje zbyt słaby i rynsztoki nie mogą pomieścić znacznych ilości wody, spływającej z sąsiednich ulic, wskutek czego po każdym ulewnym deszczu i przy wiosennych roztopach ulice owe bywają zalane wodą na całej szerokości, niekiedy razem z trotuarami, przeto dla usunięcia chociaż w części i prowizorycznie tej niedogodności urządzone zostały podziemne kanały: drewniane, od ulicy Dzielnej, przez Wschodnią, do rzeczki Łódki i z rur betonowych 60, 80 i 100 centymetrowych, od ulicy Piotrkowskiej, przez Zieloną i Małą, do ulicy Pańskiej i w dalszym ciągu, do rowu przy placie kolei Warszawsko-Kaliskiej.

Rozumie się, że ulice niezabrukowane i niezniwelowane, z powodu braku należytych ścieków, przy przemakalności i nierówności gruntu, znajdują się pod względem sanitarnym w bardzo niezadawalniającym stanie, a jednak obywatele miejscowi nie starają się o uregulowanie tych

	Z przeniesienia	36
Instytucje miejskie:	Elektrownia	} 3
	Kamera dezynfekcyjna	
	Areszt policyjny	
Instytucje rządowe:	Więzienia	2
	Poczta i telegraf	1
	Bank państwowy	1
	Monopol	1
Instytucje prywatne:	Towarzystwo Kredytowe	1
	Bank handlowy Łódzki	} 4
	„ „ Warszawski	
	„ Woźsko-Kamski	
	Kassa przemysłowców	
	Teatrów 6 i Sala koncertowa	7
	Dworce kolei żelaznej	2
	<hr/>	
	Razem specjalnych gmachów własnych	59

Oprócz tego, w lokalach najmowanych w domach prywatnych mieszczą się: Szkoła Aleksandryjska, różne szkoły elementarne miejskie i prywatne, filje różnych Banków, kasa powiatowa rządowa, biura policyi miejskiej i Naczelnika powiatu, sądy pokoju i zjazdu sędziów, koszary dla wojsk, kinematografy, jatki mięsne, łaźnie i kąpiele.

Wyżej wymienione budynki publiczne, za wyłączeniem tylko: Szpitala miejskiego dla chorób zaraźliwych, i Miejskiej kamery dezynfekcyjnej, (drewnianych),—wszystkie są murowane, pod względem technicznym i sanitarnym urządzone odpowiednio do swego przeznaczenia, a niektóre z nich—nawet z zastosowaniem wszelkich najnowszych ulepszeń.

Co do prywatnych lokalów, przeznaczonych do użytku publicznego, to przedewszystkiem trzeba nadmienić, że łaźnie i kąpiele znajduje się w m. Łodzi względnie zbyt-mało, przytem, rozmiarami swemi i prymitywnem urządzeniem są niewystarczające dla sanitarnych potrzeb tak ludnego fabrycznego miasta,—z drugiej jednak strony, urządzenie łaźni i kąpiele na większą skalę było rzeczą ryzykowną, ponieważ poczucie tej potrzeby, tak niezbędnej dla zdrowia, w klasach robotniczych jest bardzo słabo rozwinięte.

Domy mieszkalne. Specjalnych pod tym względem statystycznych wykazów i sprawozdań dotąd nie prowadzono, i ściśle dokładnych wiadomości udzielić nie podobna; w ogólności jednak można powiedzieć, że w mieście Łodzi istnieje, oprócz fabryk i instytucji, około 3500 domów mieszkalnych i przynajmniej połowa ich z mieszkalnemi oficynami. Domy przeważnie są murowane, trzypiętrowe, drewnianych domów naliczyć można by około 300-tu, najwięcej na krańcach miasta, lecz wznoszenie tego rodzaju budynków w ogóle jest zabronione, istniejące zaś gdzie-niegdzie w śródmieściu drewniane budynki, stopniowo, w miarę możliwości, podlegają rozbiórce.

Większa część domów mieszkalnych w mieście Łodzi, osobliwie domy kilka piętrowe, posiadają urządzenia sanitarne takie, jakie, przy braku kanalizacji ogólnej i miejskich wodociągów, możliwem było tu zastosować, — a mianowicie: w domach tych urządzone są zlewy, rezerwoary napełniane wodą pompowaną ze studzien i rozprowadzaną rurami do mieszkań, to jest: do kuchni, do wanien kąpielowych i klozetów. Podwórza przy domach mieszkalnych prawie wszystkie są zabrukowane całkowicie, a gdzie niegdzie na połowie powierzchni; niektóre (choć nieliczne) wylane są masą asfaltową. Podwórza w ogóle, jakkolwiek posiadają wymiary wymagane przepisami budowlanymi, są w stosunku do wysokości i długości budynków prawie wszystkie w mieście nazbyt ciasne, osobliwie na tych posesjach, gdzie do właściwego podwórka wiedzie jedynie długi, wąski przesmyk między oficynami.

Ustępy, na dołach kloacznych murowanych, w wielu domach istnieją niezależnie od klozetów urządzonych przy mieszkaniach. Doły kloaczne i pod klozetami bywają oczyszczane za pomocą wywózki nieczystości beczkami hermetycznie zamkniętymi, jakich dostarczają dość liczne w mieście przedsiębiorstwa assenizacyjne, nad działalnością których nie urządzono dotąd należytego nadzoru i kontroli, jakkolwiek przedmiot ten, a również sposób i porządek wywożenia śmieci, był obszernie traktowany przez Stowarzyszenie właścicieli domów w mieście Łodzi.

Inż. F. Chełmiński.

□□□□□□□□

Woda.

Zaopatrywanie miasta w wodę. Łódź czerpie wodę wyłącznie ze studzien; studnie te, przeważnie wiercone, są rozmaitej głębokości, od 30 150 m. Ponieważ wodociągi miejskie nie istnieją, w każdym większym domu urządzone są t. zw. wodociągi miejscowe, t. j. na strychu znajdują się zwykle zbiorniki żelazne, do których pompuje się ręcznie, lub za pomocą naftowego, albo elektrycznego motoru, wodę i od niego rozprowadza się tę po całym domu.

Rzeki, jeziora, źródła, sadzawki, stawy. Łódź leży na płaskowzgórzu stanowiącym linię rozdziału wód między basenem Pilicy, Narty i Bzury; na jej terenie przepływają zaledwie dwie małe rzeczki: Łódzka i Jasień wpadające za Łodzią do Neru. Ponieważ ilość wody, potrzebnej dla fabryk, przewyższa znacznie opady atmosferyczne, poziom wód gruntowych obniża się stale. Z tej racji wyschły w Łodzi znajdujące się przed laty liczne źródła, a w całej Łodzi niema ani jednej sadzawki.

Własności chemiczne i bakteriologiczne wody do picia. Pod względem chemicznym woda łódzka należy do wód o dość dużej twardości; oprócz związków wapnia zawiera też bardzo często dużo żelaza, a nawet czasami i związki siarki.

Co się tyczy zawartości bakterii, to z powodu tego, że studnie łódzkie pobudowane są często blisko miejsc ustępowych, zawierają czasami bakterie chorobotwórcze, jak np. tyfusu.

W Łodzi istnieje kilka głębokich studni artezyjskich, czerpiących wodę na użytek fabryk z głębokości do 650 m. niżej poziomu gruntu. Wymienić tu należy studnie Tow. Akc. I. Poznański, Tow. Akc. L. Geyer, Elektrowni Łódzkiej i Tow. Akc. K. Scheibler.

Inż. K. Schoeneich.

□□□□□□□□

Rzeźnia.

W Łodzi jest czynna rzeźnia miejska, eksploatowana przez Towarzystwo Akcyjne rzeźni miejskich w Łodzi.

Ścieki rzeźni miejskiej odprowadzają się do 2-ch filtrów systemu „Schambeau“, z kąd kanałem zakrytym odprowadzają je do rzeki Łódzki pod mostem żelaznym na kolei Kaliskiej.

Odpadki: jak kanyga-zawartości żołądków sprzedaje się jako nawóz okolicznym rolnikom, krew suszy się i służy jako karm dla ryb i drobiu, jak również jako nawóz dla roli; mięso uznane przez weterynarzy za niedobre spala się w specjalnych aparatach de la Crois, następnie suszy i idzie jako karm dla ryb, trzody i t. p.

Co się tyczy dozoru weterynaryjnego, to takowy bada każdą przeznaczoną na ubój sztukę bydła, przed dopuszczeniem jej do rzeźni dla zabicia; po zabiciu również bada mięso z każdej zabitej sztuki i o ile takową uzna za zdatną do użycia, stempluje odpowiednim stemplem, który następnie świadczy o tem, że mięso podlegało oględzinom weterynaryjnym; mięso, uznane za złe jest niszczone w aparacie de le Crois.

K. Zaleski.

□□□□□□□□

Szpitalnictwo.

Łódź, licząca obecnie z górą $\frac{1}{2}$ miliona ¹⁾ ludności, dotąd nie posiada ogólnego szpitala miejskiego. W mieście istnieje 16 zakładów szpitalnych ²⁾, które można podzielić na następujące kategorie:

1) Pod zarządem Rady dobroczynności publicznej: Powiatowy szpital św. Aleksandra 1.

2) Miejski: Szpital dla chorych zakaźnych 1.

3) Powstałe dzięki instytucjom społecznym, lub fundacyom prywatnym 6: Żydowski-fundacyi rodziny Poznańskich. Zakład dla umysłowo chorych w Kochanówce i Przytułek położniczy przy Chrześc. Tow. Dobr., Szpital Anny-Maryi dla dzieci fundacyi rodziny Herbistów, obecnie pod opieką Chrz. Tow. Dobr. Szpital ewangelicki, zbudowany przez Zbór ewangelicki warszawski. Przytułek położniczy przy żydowskiem Tow. Linas Chacholim.

4) Szpitale fabryczne 5: Czerwonego Krzyża, fabryk Scheiblera, Poznańskiego, Heinzla i Kunitzera, wspólny (Silbersteina) przy ul. Nawrot.

¹⁾ Według spisu z końcem roku 1911-go 510 tysięcy.

²⁾ Kierownikom szpitali za udzielone mi łaskawie daty, składam tutaj najszersze podziękowanie.

5) Lecznice prywatne 3: przy ul. Podleśnej № 15, Piotrkowskiej № 249, Wólczańskiej № 36.

Na omówienie zasługują szpitale fabryczne, zakłady, stanowiące do pewnego stopnia specjalność Łodzi, jako miasta fabrycznego. Rosyjskie ustawy fabryczne wkładają na przemysł obowiązek leczenia chorych robotników w szpitalach, zakładanych przez fabryki, w stosunku 1 łóżka na 100 robotników fabrycznych. Większe zakłady fabryczne łódzkie pobudowały własne szpitale, mniejsze zaś — bądź z własnej woli (szpital fabryczny przy ul. Nawrot), bądź za inicjatywą władz administracyjnych (Szpital Czerwonego Krzyża) — łączyły się i zakładały zbiorowe szpitale dla kilku fabryk, lub też ograniczały się do abonowania stałych łóżek w 2 lecznicach prywatnych.

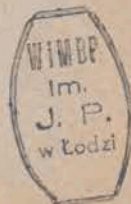
Najstarszy ze szpitali łódzkich, powiatowy szpital św. Aleksandra, założony został w r. 1845; w r. 1884 założony został szpital fabryczny Tow. Akc. K. Scheiblera, w r. 1886 szpital fabryczny w Widzewie, w r. 1891—szpital fabryczny Poznańskich i Przytułek położniczy przy Chrz. Tow. Dobr., w r. 1893 szpital fabryczny przy ul. Nawrot, w r. 1902 szpital dla umysłowo chorych w Kochanówce, w r. 1905 szpital Anny-Maryi dla dzieci, w r. 1908 szpital miejski dla chorych zakaźnych i szpital ewangelicki, w r. 1910 Przytułek położniczy przy Żyd. Tow. Linas Chacholim.

Lecznica prywatna D-rów Langego, Mittelstaedta, Skibińskiego, Tochtermana, Wattena i Zaborowskiego przy ul. Podleśnej № 15, zbudowana w r. 1903, przyjmuje przypadki chorób wewnętrznych, chirurgicznych, ginekologicznych, ewentualnie rodzące. W tym samym zakresie działa lecznica przy ul. Piotrkowskiej № 251 D-rów Druebina, Goldbluma, Goldmana, Jasińskiego, Kaufmana i Kruschego, Lecznica D-rów Falka, Golca i Jelnickiego, założona w r. 1909 przy ul. Wólczańskiej № 36 przyjmuje chorych na choroby skórne i weneryczne.

Budynki. Z 16 szpitali łódzkich 9 posiada budynki specjalnie na ten cel budowane:

Szpital Św. Aleksandra stary (z r. 1845) jednopiętrowy murowany budynek, w którym mieszczą się wszystkie oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, weneryczny, więzienny i wszystkie działy gospodarcze, z wyjątkiem pralni.

8
61 pr

Szpital żydowski im. Poznańskich piętrowy budynek murowany w kształcie podkowy, mieszczący oddziały wewnętrzny, chirurgiczny, położniczy i gruźliczy, oraz działy gospodarcze. Ambulatorjum, kancelarja, apteka i mieszkania administracyjne znajdują się w oddzielnym budynku frontowym, jednopiętrowym.

Szpital Czerwonego Krzyża jest zbudowany według systemu pawilonowego, część pawilonów murowana, część drewniana; budynki administracyjne i gospodarcze oddzielnie:

Szpital ewangelicki—jednopiętrowy budynek murowany: w jednym budynku mieszczą się oddziały wewnętrzny i chirurgiczny.

Szpital Anny-Maryi dla dzieci zbudowany jest systemem pawilonowym; 8 pawilonów murowanych—4 jednopiętrowe i 4 parterowe; oddziały administracyjne, gospodarczy i szpitalne nie łączą się ze sobą.

Szpital fabryczny Scheiblera — jednopiętrowy murowany budynek w kształcie podkowy, mieszczący prócz oddziałów szpitalnych oddziały gospodarcze, aptekę i mieszkania personalu.

Szpital fabryczny Poznańskich — budynek murowany, nadto letni pawilon drewniany.

Szpital fabryczny w Widzewie — budynek częściowo murowany, częściowo drewniany.

Lecznica prywatna przy ul. Podlesnej—budynek 2 piętrowy murowany, budowany systemem hotelowym; działy gospodarcze w suterrenach.

Szpital w Kochanówce posiada specjalnie budowane murowane pawilony dla chorych, natomiast budynki gospodarcze; kuchnia, pralnia i t. d., oraz mieszkania personalu mieszczą się w szczupłych drewnianych domkach, zupełnie nie odpowiadających swemu przeznaczeniu³⁾. Tłumaczy się to historią powstania szpitala na gruntach dawnych letnich mieszkań. Pozostałe szpitale łódzkie mieszczą się w budynkach, przeznaczonych pierwotnie na domy mieszkalne.

Jedyny miejski szpital, przeznaczony dla chorych zakaźnych, mieści się w drewnianym budynku jednopiętrowym, który niegdyś stanowił rodzaj willi podmiejskiej jednego z obywateli łódzkich. Szczęśliwym tra-

³⁾ W chwili drukowania niniejszej pracy szpital w Kochanówce kończy budowę specjalnego gmachu dla kuchni i pralni z urządzeniami, stojącemi na wysokości współczesnych wymagań.

fem willa ta posiadała oficynę na kuchnię, i dzięki temu oddział gospodarczy mieści się w oddzielnym budynku. W całości budynek szpitalny zupełnie nie odpowiada swemu przeznaczeniu i musi być tolerowany tylko jako „malum necessarium“.

W zwykłych „kamienicach“ mieszczą się: szpital fabryczny przy ul. Nawrot, 2 lecznice (ul. Piotrkowska 251 i Wólczańska 36) i oba przytułki położnicze.

Większość szpitali łódzkich posiada prócz oddziałów wewnętrznych oddziały chirurgiczne. Szpital św. Aleksandra posiada nadto oddział weneryczny i oddział więźniów. Szpital Anny-Maryi—oddziały dla błonicy, płonicy, duru i obserwacyjny. Szpital dla chorych zakaźnych—oddziały: płonicy, ospowy i mieszany (róża, dur wysypkowy i inne, zależnie od okoliczności). Szpital żydowski — oddział gruźliczy.

Systemem pawilonowym, jak wspomniano wyżej, zbudowane są jedynie szpitale Anny-Maryi i Czerwonego Krzyża. W innych oddziały tworzą się mniej lub więcej sztucznie: dla danej kategorii chorych przeznaczają się piętro, salę i t. p. W miejskim szpitalu dla chorych zakaźnych oddziały mieszczą się na poszczególnych piętrach, i każdy oddział posiada własną klatkę schodową.

Ogrody szpitalne. Własne ogrody posiadają szpitale: żydowski—fundacyi Poznańskich, fabryczny Scheiblera, fabryczny w Widzewie, miejski dla chorych zakaźnych i szpital w Kochanówce. Są to mniej lub więcej cieniste ogrody, jako tako zabezpieczające chorych od kurzu i dymów fabrycznych. Ogrody w szpitalu Anny-Maryi dla dzieci, ewangelickim i Czerwonego Krzyża są jeszcze młode i wskutek tego usług takich nie mogą oddawać.

Ściany w 7 szpitalach łódzkich (w Kochanówce, żydowskim. Cz. Krzyża, fabrycznym Scheiblera, fabrycznym Poznańskiego, w Widzewie i lecznicy prywatnej przy ul. Wólczańskiej) malowane są w całości olejno, w pozostałych cokoły olejno, reszta ścian malowana kredowo-klejowo. Sale operacyjne wszędzie olejno malowane.

Podłogi w większości szpitali są z desek olejno malowanych. Szpital Anny-Maryi, lecznica przy ul. Wólczańskiej i przytułek położniczy mają podłogi pokryte linoleum. W szpitalu żydowskim i fabrycznym Scheiblera podłogi są posadzkowe.

Ogrzewanie centralne posiada 7 szpitali: żydowski, ewangelicki, Anny-Maryi, Kochanówka, Czerwonego Krzyża, fabryczny Scheiblera, lecznica przy ul. Podleśnej. Pozostałe ogrzewane są zapomocą zwykłych pieców węglowych.

Oświetlenie elektryczne posiadają 3 szpitale: ewangelicki, Widzew i lecznica przy ul. Wólczańskiej. Szpital dla chorych zakaźnych oświetlony jest naftą, pozostałe — gazem.

Wodociągi posiadają wszystkie szpitale. Kochanówka czerpie wodę ze studni artezyjskiej.

Kłozety wodne posiadają obecnie wszystkie szpitale. System usuwania odchodów we wszystkich szpitalach jest wywozowy. W szpitalu miejskim dla chorych zakaźnych—filtr mechaniczno-biologiczny.

Wanny emaliowane posiadają szpitale: miejski, żydowski, ewangelicki, Anny-Maryi, Kochanówka, Czerwonego Krzyża, fabryczny Scheiblera, fabryczny w Widzewie, lecznica przy ul. Podleśnej i przy ul. Wólczańskiej. Reszta szpitali ma wanny miedziane.

Ilość wanien i stosunek do liczby chorych wykazuje tablica I.

SZPITAL E	Ilość		Na ile łózek przypada 1 wanna
	Łózek	Wanien	
Powiatowy św. Aleksandra	88	2	44
Miejski dla chorych zakaźnych	40	4	10
Ewangelicki	40	4	10
Żydowski im. Poznańskich	113	6	19
Anny-Maryi dla dzieci	130	12	11
W Kochanówce	260	12	22
Fabryczny Czerwonego Krzyża	100	?	?
„ Scheiblera	70	7	10
„ Poznańskich	45	4	11
„ w Widzewie	32	3	10
„ przy ul. Nawrot	40	2	20
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	4	1	4
„ „ przy „Linax Chacholim“	14	1	14
Lecznicza przy ul. Podleśnej Nr. 15	55	4	14
„ „ „ Piotrkowskiej Nr. 251	40	2	20
„ „ „ Wólczańskiej	12	1	12

Łóżka we wszystkich szpitalach łódzkich są żelazne, w wielu z siatkowymi materacami. W szpitalach Anny-Maryi, ewangelickim, żydowskim, fabrycznych Scheiblera, Poznańskiego, w przytułku położniczym przy „Linas Chacholim“ i lecznicy przy ul. Wólczańskiej na łózkach leżą materace, w miejskim zakaźnym i obu lecznicach częściowo materace, częściowo sienniki.

Bielizna. Szpitale podały następujące zapasy bielizny.

Na 3 zmiany: Szpital św. Aleksandra, fabryczny przy ul. Nawrot, przytułek położniczy przy „Linas Chacholim“, lecznica przy ul. Piotrkowskiej.

Na 4 zmiany: Szpital ewangelicki, fabryczny w Widzewie, lecznica przy ul. Wólczańskiej.

Na 6 zmian: Szpital Anny-Maryi.

Na 7 — 8 zmian: Szpital dla chorych zakaźnych.

NB. Szpitale: żydowski, Czerwonego Krzyża, fabryczny Scheiblera, fabryczny Poznańskiego i Przytułek położniczy przy Chrz. Tow. Dobr. ilości bielizny nie podały.

Pranie odbywa się w pralniach mechanicznych w szpitalach: ewangelickim, Anny-Maryi i żydowskim. W pozostałych szpitalach — ręcznie. Wirówki (centryfugi) do wyżymania bielizny posiadają szpitale: Czerwonego Krzyża, Anny-Maryi i fabryczny Scheiblera. W pozostałych wyżymanie odbywa się zapomocą ręcznych wyżymaczek.

Specjalne ogrzewane suszarnie posiadają szpitale: Anny-Maryi, żydowski, Cz. Krzyża. W pozostałych bielizna suszy się na strychach. Na uwagę zasługuje, że tak duży szpital, jak Kochanówka (260 chorych i do 120 osób personelu szpitalnego), dotąd pierze bieliznę ręcznie w niewielkiej, pierwotnie urządzonej pralni i do suszenia bielizny posługuje się strychami, rozrzuconymi po całym terytorium szpitalnym. Oczywiście nie przyspiesza to biegu spraw gospodarczych szpitala. *)

Autoklawy własne do odkażania odzieży, pościeli i łóżek posiadają 3 szpitale: Anny-Maryi, Czerw. Krzyża i ewangelicki. Szpital dla chorych zakaźnych korzysta z autoklawu w pobliskiej kamerze dezynfekcyjnej miejskiej.

---

*) Patrz uwagę na str. 22.

Żywienie chorych. Koszt dziennego żywienia chorych przedstawia następująca tablica:

S Z P I T A L E	Kopiejek
Powiatowy św. Aleksandra	25
Miejski dla chorych zakaźnych	30 (dla służby 35)
Ewangelicki	39
Żydowski im. Poznańskich	32½
Anny-Maryi dla dzieci	21
W Kochanówce dla umysłowo chorych	26 (klasa III)
Fabryczny Czerwonego Krzyża	43
„ Scheiblera	47
„ Poznańskich	56
„ w Widzewie	33—45
„ przy ul. Nawrot	50
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	35
„ „ „ przy „Linas Chacholim“	około 50
Lecznica przy ul. Podleśnej Nr. 15	45 (klasa III)
„ „ „ Piotrkowskiej Nr. 261	57
„ „ „ Wólczańskiej Nr. 36	125 (klasy nie podano)

W szpitalu św. Aleksandra i chrz. Przytułku położniczym chorzy dostają pożywienie 3 razy dziennie. Na oddziale gruźliczym przy szpitalu żydowskim — 5 razy dziennie, w pozostałych — 4 razy dziennie. Menu zmienia się 7 razy na tydzień.

Personel szpitalny.

S Z P I T A L E	Ilość lekarzy				Ile łóżek przypada na 1 lekarza
	Ordynatorzy	Specjaliści	Miejscowi	Eks-terni	
Powiatowy św. Aleksandra	4	1	—	4	11
Miejski dla chorych zakaźnych	1	—	—	—	40
Ewangelicki	2	—	1	—	13
Żydowski im. Poznańskich	10	—	2	—	10
Anny-Maryi dla dzieci	2	3	3	4	11
W Kochanówce dla umysłowo chorych	5	—	—	—	52
Fabryczny Czerwonego Krzyża	4	3	1	1	12
„ Scheiblera	3	—	—	—	23
„ Poznańskich	1	5 ²⁾	—	—	45
„ w Widzewie	1	— ²⁾	—	—	32
„ przy ul. Nawrot	2	2 ²⁾	—	—	20
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	1	—	—	—	4
„ „ „ „Linas Chacholim“	1	1 ²⁾	—	—	14
Lecznica przy ul. Podleśnej Nr. 15	6 ¹⁾	—	—	—	9
„ „ „ Piotrkowskiej Nr. 251	6 ¹⁾	—	—	—	7
„ „ „ Wólczańskiej Nr. 3	3	—	—	—	4

1) Różnych specjalności. 2) Konsultanci.

Wynagrodzenie lekarzy.

S Z P I T A L E	Lekarz naczelný	Ordynatorzy		Ekstern	Miej- scowi	Spe- cjalisci
		etatowi	nad etatowi			
	R u b l i					
Powiatowy św. Aleksandra	800	309	—	—	—	—
Miejski dla chorych zakaźnych	1000	—	—	—	—	—
Ewangelicki	—	—	—	—	650	—
Żydowski im. Poznańskich	600	280	—	—	1000	—
Anny-Maryi dla dzieci	2000	800	—	300	750	300
W Kochanówce dla umysłowo chorych	3000	(chirurg) 1800 1440 960 600	—	—	?	—
Fabryczny Czerwonego Krzyża	1000	400	—	—	—	płatni od porady
„ Poznańskich	—	1100	—	—	—	300
„ przy ul. Nawrot	—	600	—	—	—	płatni od porady
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	—	300	—	—	—	—
„ „ „Linas Chacholim„	—	—	—	—	—	—

Felczerzy i pielęgniarki.

S Z P I T A L E	Ilość felczerów	Roczne wynagro- dzenie felczerów	Ilość pielęgniarek	Roczne wynagrodzenie felczerów	Razem felczerów i pielęgniarek	Ile łózek przypa- da na 1 felczera lub pielęgniarkę
		rub.				
Powiatowy św. Aleksandra	1	300	—	—	1	88
Miejski dla chorych zakaźnych	1	360	1	240	2	20
Ewangelicki	—	—	12 ¹⁾	35	12	3
Żydowski im. Poznańskich	—	—	—	—	—	—
Anny-Maryi dla dzieci	—	—	12	180—216	12	11
W Kochanówce dla umysłowo chorych	1	360	4	216—264	5	52
Fabryczny Czerwonego Krzyża	1	480	2	240	3	33
„ Scheiblera	2	?	—	—	2	35
„ Poznańskich	1	360	3	180	4	11
„ w Widzewie	3	?	—	—	3	11
„ przy ul. Nawrot	1	624	1	240	2	20
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	—	—	1 ²⁾	200	1	4
„ „ „Linas Chacholim“	—	—	1 ³⁾	60 k. za 12 godz.	1	14
Lecznica przy ul. Podleśnej Nr. 15	1	1200	2	108	3	18
„ „ „ Piotrkowskiej Nr. 251	1	?	3	?	4	10
„ „ „ Wólczańskiej	1	780	1	360	2	6

1) Siostry miłosierdzia. 2) Akuszerka. 3) Przychodnia w razie potrzeby.

4) Służba niższa na salach.

SZPITAL E	Ilość służących	Wynagro- dzenie miesięczne	Ile łózek przypada na 1 stu- żącego
		rub	
Powiatowy św. Aleksandra	8	8—10	11
Miejski dla chorych zakaźnych	4—5	8—12	10
Ewangelicki	2	20 (?)	20
Żydowski im. Poznańskich	19	7—20	6
Anny-Maryi dla dzieci	?	(?)	?
W Kochanówce dla umysłowo chorych	60	10—13	4—5
Fabryczny Czerwonego Krzyża	9	7—11	11
„ Scheiblera	5	do 30 (?)	14
„ Poznańskich	4	10	11
„ w Widzewie	2	7½	16
„ przy ul. Nawrot	2	10	20
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	1	5	4
„ „ „ „Linas Chacholim“	1	8	14
Lecznica przy ul. Podleśnej Nr. 15	6	9—14	9
„ „ „ Piotrkowskiej Nr. 251	?	?	?
„ „ „ Wólczańskiej Nr. 35	2	?	6

Wydatki na lekarstwa i opatrunki w r. 1910.

SZPITAL E	Za rok	Na 1 łóżko wypadu	
	1910	rocznie	dziennie
	rub.	rub.	kop.
Powiatowy św. Aleksandra	5200	60	17
Miejski dla chorych zakaźnych	1120	28	8
Ewangelicki	2504	62½	18
Żydowski im. Poznańskich	4872	43	12
W Kochanówce dla umysłowo chorych	2200	8½	2½
Anny-Maryi dla dzieci	2807	22	6 ¹⁾
Fabryczny Czerwonego Krzyża	2269	22	6 ¹⁾
„ Scheiblera	4303	61	17
„ Poznańskich	?	—	—
„ w Widzewie	2612	82	23
„ przy ul. Nawrot	1580	40	12
Przytułek położniczy Chrz. Tow. Dobr.	70	18	5
Lecznica przy ul. Podleśnej Nr. 15	3170	58	16
„ „ „ Wólczańskiej	1800	140	40(?)

¹⁾ Materiały opatrunkowe prawdopodobnie nie zostały wliczone.

Własne apteki posiadają następujące szpitale: żydowski im. Poznańskich, fabryczny Scheiblera i szpital dla umysłowo chorych w Kochanówce.

Pomoce szpitalne. Sale operacyjne urządzone według współczesnych wymagań posiadają szpitale: żydowski, ewangelicki, Anny-Maryi, Czerw. Krzyża, Scheiblera i lecznica przy ul. Podleśnej. W każdym z tych szpitali są oddzielne sale do operacji septycznych i aseptycznych. Szpital miejski dla chorych zakaźnych ma 2 niewielkie zaimprovizowane pokoiki opatrunkowe. Szpital w Kochanówce nie posiada zupełnie sali operacyjnej.

Szpitale: w Widzewie, miejski szpital dla chorych zakaźnych, oba przytułki położnicze, nie posiadają własnych urządzeń do wyjąławiania materiałów opatrunkowych.

Urządzenie elektro- i hydroterapeutyczne posiadają szpitale: żydowski, ewangelicki, Scheiblera, Czerw. Krzyża i Lecznicza przy ul. Podleśnej.

Z wyjątkiem szpitala fabrycznego w Widzewie i obu przytułków położniczych wszystkie szpitale posiadają mniejsze lub większe pracownie, zaopatrzone w mikroskop. Większe pracownie posiadają szpitale: żydowski, ewangelicki, Anny-Maryi, Kochanówka.

Przyrządy Roentgena posiada 6 szpitali: żydowski, Ewangelicki, Anny-Maryi, Scheiblera, Czerw. Krzyża i Lecznicza przy ul. Podleśnej.

Biblioteki lekarskie znajdują się w szpitalach: żydowskim, Anny-Maryi, Kochanówce, Scheiblera, Czerwonego Krzyża.

Prosektorya do badań pośmiertnych posiadają szpitale: Anny-Maryi, Kochanówka i ewangelicki.

Opłaty dzienne. Na klasie III od chorych pobierane są dziennie opłaty według następującej taksy:

S Z P I T A L	O d d z i a ł			
	wewnętrzny		chirurgiczny	
	rub.	kop.	rub.	kop.
Powiatowy św. Aleksandra	—	75	1	—
Ewangelicki	1	25	1	50
Żydowski	—	75	1	—
„ na oddziale gruźliczym	1	16	1	25
Kochanówka	35 ¹⁾	—	—	—
Czerwonego Krzyża	1	25	1	50
Lecznicza przy ul. Podleśnej	1	75	—	—
„ „ Piotrkowskiej	1	85	—	—

¹⁾ Miesięcznie.

Przy tak zwanych „abonamentach“ szpitale pobierają od fabrykantów średnio 200 rub. rocznie od abonowanego łóżka, a nadto od 1—do 1.25 rub. za każdy dzień szpitalny.

Z powyższego widzimy, że szpitalnictwo łódzkie pod względem jakościowym przedstawia się naogół zadawalniająco. Szpitale: żydowski, ewangelicki, Lecznica przy ul. Podleśnej i Anny-Maryi odpowiadają całkowicie współczesnym wymaganiom szpitalnictwa. Najniżej pod każdym względem, zarówno co do budynku, co do zaopatrzenia w pomoce lekarskie i urządzenia gospodarskie (mała ilość wanien), jak i co do ilości służby, wydatków na żywienie chorych i t. d. stoi zależny od Rady Dobroczynności publicznej powiatowy szpital św. Aleksandra.

Nie odpowiada również elementarnym wymaganiom szpitalnictwa budynek jedynego szpitala miejskiego dla chorych zakaźnych, aczkolwiek pod względem wydatków na żywienie chorych, dostatecznej ilości służby, zaopatrzenia w bieliznę i dostatecznej ilości wanien szpital ten nie ustępuje pozostałym.

Bardzo prymitywnie przedstawia się również jedyny chrześcijański przytułek dla rodzących.

Pod względem urządzeń laboratoryjnych i pomocniczych (sala operacyjna, aparaty rentgenowskie, urządzenia elektro- i hydroterapeutyczne) szpitale: ewangelicki, Anny-Maryi, Poznańskich, lecnica przy ulicy Podleśnej, lecnica przy ulicy Wólczańskiej, stoją całkowicie na wysokości współczesnych wymagań szpitalnictwa.

Źle natomiast przedstawia się sprawa szpitalnictwa w Łodzi pod względem ilości łóżek. Jak podałem wyżej, szpitale łódzkie obliczone są na 1083 łóżek; jeżeli zaś odjąć od tej liczby 250 łóżek szpitala dla umysłowo chorych w Kochanówce, to na 510 tysięcy mieszkańców wypadnie 823 łóżek, czyli na 100,000 mieszkańców 161 łóżek t. j. trzy razy mniej, niż w Warszawie, która stale cierpi na brak łóżek w szpitalach.

Stosunki takie dla miasta w tak wysokim stopniu, jak Łódź proletaryzowanego, które jako centrum całego okręgu fabrycznego, ściąga chorych w znacznym promieniu, są wprost fatalne. Nie mówiąc już o wsiach okolicznych, nawet większe osady fabryczne, Zgierz, Aleksandrów,

Konstantynów, nie posiadają własnych szpitali, i ciężej chorzy ze wspomnianych okolic z konieczności muszą korzystać z tychże 823 łóżek półmilionowej Łodzi.

Ponieważ liczba robotników, pracujących w większych zakładach (t. j. zatrudniających ponad stu robotników) wynosi około 100,000, więc zgodnie z ustawą fabryczną powinienby przemysł zapewnić robotnikom łódzkim około 1000 łóżek szpitalnych. W rzeczywistości jednak udział przemysłu w zaspokojeniu potrzeb szpitalnych ludności fabrycznej wynosi 351 łóżek, t. j. 30% tego, do czego przemysł jest zobowiązany przez prawo.

Oto poszczególne cyfry: W szpitalach Czerw. Krzyża 100, Scheiblera 70, Poznańskiego 45, w Widzewie 32, przy ulicy Nawrot 40 łóżek. Nadto według zebranych przezemnie danych w lecznicach prywatnych i w szpitalu Ewangelickim fabryki łódzkie abonują 64 łóżek. Razem 351 łóżek.

Pomimo to ludność robotnicza fabryk większych jest względnie najlepiej sytuowana w stosunku do pomocy szpitalnej. Pozostała ludność mało zamożna, cały proletaryat, można powiedzieć, nie leczy się zupełnie, bo niema gdzie się leczyć.

Ruch chorych w r. 1910 w szpitalach łódzkich przedstawia się jak następuje:

S Z P I T A L	Ilość chorych	Ilość dni szpitalnych
Św. Aleksandra	1285	30317
Ewangelicki	400	10932
Żydowski	1602	32632
Miejski dla chorób zakaźnych	488	10279
Fabryczny Czerwonego Krzyża	1167	32746
" Scheiblera	447	10259
" Poznańskich	340	6823
" w Widzewie	326	5313
" przy ul. Nawrot	425	9531
Lecznica pryw. przy ul. Podleśnej	945	18573
" " " Piotrkowskiej	582	10323
" " " Wólczańskiej	130	1667
Przytułek położniczy przy Chrz. Tow. Dobr.	121	639
" " " „Linus Chacholim“	11	60
Anny-Maryi dla dzieci	1532	30504
Kochanówka	398	88400
Razem	10199	298798

Tablica powyższa wymownie świadczy o stałym przepełnieniu w ciągu roku szpitali łódzkich.

Wprost tragicznie przedstawia się szpitalna pomoc położnicza w Łodzi. Półmilionowe miasto posiada dwa przytułki położnicze. Chrześcijański na 4 łóżka i Żydowski na 12 i oprócz tego oddział położniczo-ginekologiczny w szpitalu Poznańskich na 12 łóżek, czyli razem olbrzymie miasto może w najlepszym razie zapewnić rodzającym 28 łóżek. Jeżeli zaś jak to już bywało, jeden z przytułków położniczych z powodu gorączki połogowej zostanie na kilka tygodni zamknięty, to i ta skromna pomoc uszczupli się jeszcze.

Przodująca całej Europie pod względem śmiertelności na gruźlicę ¹⁾, Łódź dla walki z tą plagą posiada jedyny oddział gruźliczy w szpitalu Poznańskich na 12 łóżek.

Wydatki Zarządu miasta na cele szpitalnictwa w roku 1910 wyrażają się w następujących cyfrach:

Za leczenie chorych kosztem m. w szpitalu dla chorych zakaźnych	14400	rub.
„ w Kochanówce	38968	„
„ w szpitalu św. Aleksandra	8803	„
„ „ Czerw. Krzyża	18500	„
„ „ Ewangelickim	6223	„
„ „ Poznańskich	1073	„
„ „ Anny-Maryi	607	„
„ lecznicy chorób wenerycznych	512	„
	<u>89086</u>	rub.
	Razem .	89086 rub.

Dla porównania niech służy wydatki na cele szpitalnictwa **Magistratu m. Warszawy**:

na utrzymanie szpitali	1,171.963 rub.	1,186.033 rub.
„ „ przytułków	438.106 „	367.020 „

Na rok 1911 (rachunki nie są zamknięte) preliminowano na cele szpitalne (t. j. utrzymanie szpitali) przytułków, instytutu położniczego i przytułków położniczych **2,122.470 rub.**

¹⁾ Około 1500 zgonów rocznie t. j. na 100 tys. 300 zgonów z gruźlicy.

Wnioski nasuwają się same przez się:

- 1) Miasto musi w najbliższym czasie przystąpić do wybudowania własnego ogólnego większego szpitala,
- 2) założyć w różnych dzielnicach miasta kilka przytułków położni-
czych, któreby zapewniły pomoc szpitalną niezamożnym rodzącom,
- 3) jeżeli nie wybudować, to conajmniej przyczynić się do założe-
nia dużego sanatorium ludowego, odpowiadającego potrzebom miasta.

Dr. H. Trenkner.

□□□□□□□□

Ruch ludności podług danych Magistratu.

Liczba ludności w 1910 roku.

Mężczyzn 203.498 — Kobiet 220.229 = 423.727

Chrześcijan	Mężczyzn	156.974	—	Kobiet	170.772	=	327.746
Żydów	„	46.412	—	„	49.348	=	95.760
Mahometan	„	112	—	„	109	=	221
Robotników fabrycznych		89.173					
Kupców		5.103					

Liczba urodzeń i śmierci za lat 5.

Urodziło się:

Zmarło:

1906 r. chł.	9.199	—	dz.	9.186	=	18.385	—	m.	5.087	—	k.	4.767	=	9.854
1907 „ „	10.584	—	„	10.815	=	21.399	—	„	4.065	—	„	4.220	=	8.285
1908 „ „	12.544	—	„	12.593	=	25.137	—	„	5.573	—	„	5.391	=	10.964
1909 „ „	13.447	—	„	13.555	=	27.002	—	„	6.188	—	„	5.992	=	12.180
1910 „ „	14.099	—	„	13.952	=	28.051	—	„	6.540	—	„	6.245	=	12.785

Liczba zgonów u dzieci do lat 5.

1906 r. chłop.	942	—	dziew.	787	=	1.729
1907 „ „	653	—	„	701	=	1.354
1908 „ „	933	—	„	894	=	1.827
1909 „ „	931	—	„	860	=	1.791
1910 „ „	1.232	—	„	1.210	=	2.452

□□□□□□□□

Epidemja ospy w Łodzi w roku 1911.

	Parafia lub gmina wyznaniowa	Zmarło w roku 1911		Stosunek procentowy śmiertelności ogólnej do ospowej	Zmarło w roku 1911 powyż. lat 14		Zmarło w roku 1911 dzieci poniżej 14 lat		Stosunek procentowy śmiertelności ogólnej dzieci do ospowej
		ogółem	na ospę		ogółem	na ospę	ogółem	na ospę	
K a t o l i c y	N. Maryi Panny (Bałuty)	3243	570	17,89		9		561	
	Świętego Krzyża	1462	149	10,19		30		119	
	Święt. Stanisława Kostki	1154	98	8,49		4		94	
	Św. Anny (Zarzew)	953	119	12,49	249	1	704	118	16,78
	Św. Wojciecha (Chojny)	951	130	13,67	209	1	744	129	17,34
	Św. Józefa	825	31	3,76	261	1	564	30	5,32
	Św. Kazimierza (Widzew) od 14 IV 1911	319	49	15,36		1		48	
Ogółem u katolików	8907	1146	12,85		47		1099		
E w a n g e l i c y	Jana Ewangelisty	1026	60	5,85	408	2	618	58	9,38
	Trójcy Św.	670	57	8,50		0		57	
	Ogółem u ewangelików	1696	117	6,90		2		58	
	Prawosławni	165	12	7,27	56	1	109	11	10,09
	Gmina żydowska	2913	33	1,13		9		24	
	Ogółem	13681	1308	9,55		59		1249	

D-r. St. Skalski.

Śmiertelność ludności m. Łodzi w 1909 r.

Od roku 1910 zniesiono rejestrację przyczyn śmiertelności na podstawie świadectw lekarskich.

Mężczyźni + Kobiety
Dzieci

Choroby

№	Nazwa choroby	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiecień		Maj			
		chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi		
1.	Ospa	0+1 9	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
2.	Błonica	— 10	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
3.	Krztusiec	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
4.	Płonica	6 3	6 2	4 6	4 2	3 1	3 1	6 2	5 3	5 2	—		
5.	Odra	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
6.	Gruźlica płuc	2 1	1 1	27+17 31	8+8 7	36+27 22	2+4 2	31+40 21	10+4 5	44+36 24	4+7 1	31+28 23	2+3 4
7.	Gruźlica opon mózgowych	2+1 11	— 6	4+1 14	2+0 6	1+1 23	2+0 13	1+2 13	2+0 9	1+2 13	0+1 8	—	
8.	Zapalenie płuc włóknik. .	6+6 45	7+3 28	12+15 51	3+4 15	11+14 49	12+4 15	8+6 23	2+6 10	13+2 24	3+4 8	—	
9.	Choleryna	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10.	Dyzenterja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11.	Dur brzuszny	3+2 4	1+0 2	5+4 4	1+1 2	1+7 4	1+1 —	2+7 2	0+1 —	1+0 3	1+0 3	—	
12.	Dur wysypkowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1+0 —	
13.	Dur nieokreślony	—	—	—	—	—	—	—	—	0+1 —	—	—	
14.	Róża	—	—	2+0 1	— 1	— 2	—	—	—	—	—	—	
15.	Zakażenie krwi	1+5 3	—	0+2 2	0+1 1	1+3 2	— 1	0+1 —	0+1 —	—	—	—	
16.	Gorączka popołogowa	0+9 —	0+1 —	0+7 —	0+1 —	0+5 —	0+1 —	0+2 —	0+1 —	0+8 —	0+2 —	—	
		206	76	248	52	244	79	194	50	175	50	—	
Razem		282		300		323		244		225		—	

z a k a ż n e.

Czerwiec		Lipiec		Sierpień		Wrzesień		Październik		Listopad		Grudzień		Razem	W tem dzieci do lat 16
chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi		
—	—	—	—	—	—	0+1	—	0+1	0+2	—	0+1	—	—	334	328
12	1	21	—	29	4	55	5	58	5	57	4	27	1	119	118
—	—	—	—	—	—	—	—	—	0-1	—	—	—	—	174	174
1	1	1	1	10	2	8	1	21	—	14	4	8	1	286	284
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	138	138
11	6	22	9	20	5	20	7	17	5	9	2	—	—	1190	390
—	—	—	—	—	—	—	—	0+1	1+0	—	—	—	—	365	308
10	1	14	1	32	3	37	8	58	17	40	4	19	10	978	732
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4
6	—	14	7	15	5	15	8	16	8	16	2	5	3	28	23
37+34	9+7	23+20	5+2	23+25	6+0	23+17	3+4	27+30	5+2	38+30	3+5	27+14	8+4	254	120
37	10	12	9	29	4	28	14	26	9	26	12	26	8	2	—
2+0	0+1	3+4	2+0	3+1	1+0	3+1	—	1+0	0+1	1+2	0+1	0+3	2+2	2	1
31	8	18	5	22	12	13	12	14	9	17	8	18	5	23	10
6+4	2+3	5+2	2+1	4+0	3+1	8+6	3+4	5+5	2+4	7+8	1+4	7+5	1+2	48	20
32	21	42	21	43	20	38	12	51	25	58	25	50	26	63	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	0+1	—	1+1	—	1+0	—	—	0+1	—	—	—	—	—	—
1	1	5	2	5	2	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
3+4	0+2	6+1	—	4+6	5+2	6+6	0+4	7+4	1+1	9+8	1+0	3+5	4+3	—	—
4	—	3	2	8	7	8	5	21	7	8	9	10	4	—	—
—	—	—	—	1+0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0+1	—	—	1+1	—	—	0+1	—	—	1+0	1+1	1+0	0+1	0+2	23	10
—	—	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	2	—	—	—
—	—	—	—	—	0+1	2+0	—	1+0	—	0+4	0+1	0+2	0+2	48	20
—	—	—	—	4	2	—	—	1	1	2	—	1	—	—	—
0+4	—	0+1	—	0+2	0+2	0+4	—	0+4	—	0+4	0+1	0+2	0+2	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
242	73	225	71	288	85	302	91	371	110	361	90	235	90	4008	2650
315	296	373	393	481	451	325	4008	2650							

Choroby

№	Nazwa choroby	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiecień		Maj	
		chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi
1.	Kataralne zapalenie płuc .	$\frac{9+6}{38}$	$\frac{3+4}{8}$	$\frac{15+4}{32}$	$\frac{1+2}{6}$	$\frac{6+4}{15}$	$\frac{1+3}{2}$	$\frac{2+1}{29}$	— 8	$\frac{5+2}{21}$	$\frac{0+2}{6}$
2.	Zapalenie opłucnej .		$\frac{1+0}{2}$	$\frac{1+0}{2}$	— 2			$\frac{1+1}{2}$		$\frac{0+1}{1}$	$\frac{1+0}{—}$
3.	Zapalenie drobnych oskrzeli	$\frac{0+1}{5}$	— 4	— 7	— 2	— 11	— 2				
4.	Astma			$\frac{0+1}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{0+1}{—}$		$\frac{0+1}{—}$		$\frac{1+0}{—}$	
5.	Influenza	— 2	$\frac{0+1}{—}$	— 1	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{1+1}{—}$					
6.	Zapalenie żołąd. i kiszek .	$\frac{1+1}{29}$	— 4	$\frac{2+1}{47}$	$\frac{0+1}{11}$	$\frac{1+0}{50}$	— 11	$\frac{0+1}{46}$	— 10	— 122	— 27
7.	Zapalenie błony brzusznej	$\frac{1+1}{3}$		$\frac{0+2}{—}$		$\frac{1+0}{—}$		$\frac{2+2}{—}$	$\frac{1+1}{—}$	$\frac{0+2}{—}$	
8.	Zapalenie ślepej кишки										$\frac{0+2}{1}$
9.	Zapalenie wyrost. robacz.										
10.	Żółtaczką	— 1									
11.	Zapalenie nerek	$\frac{7+3}{5}$	$\frac{1+2}{—}$	$\frac{4+7}{4}$	$\frac{4+3}{—}$	$\frac{7+1}{4}$	$\frac{4+2}{1}$	$\frac{5+3}{—}$	$\frac{2+4}{2}$	$\frac{2+3}{1}$	$\frac{2+2}{1}$
12.	Choroba cukrowa		$\frac{1+0}{—}$		$\frac{1+0}{—}$					$\frac{1+0}{—}$	$\frac{1+0}{—}$
13.	Ruptura							$\frac{1+0}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	
14.	Wada serca	$\frac{5+6}{—}$	$\frac{2+5}{2}$	$\frac{12+10}{2}$	$\frac{3+6}{1}$	$\frac{9+14}{—}$	$\frac{9+5}{—}$	$\frac{12+17}{—}$	$\frac{3+5}{1}$	$\frac{6+8}{2}$	$\frac{3+2}{—}$
15.	Zapalenie mięśnia sercow.	$\frac{2+3}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{1+0}{—}$		$\frac{1+1}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{2+1}{—}$			— 1
16.	Endokardyt		$\frac{1+1}{—}$	$\frac{1+0}{—}$							
17.	Zwapnienie tętnic			$\frac{3+1}{—}$		$\frac{2+0}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	$\frac{3+1}{—}$	$\frac{0+1}{—}$	$\frac{1+0}{—}$	
18.	Udar mózgowy	$\frac{2+1}{—}$	$\frac{3+1}{—}$	$\frac{4+1}{—}$	$\frac{3+0}{—}$	$\frac{3+0}{—}$	$\frac{1+2}{—}$	$\frac{7+0}{—}$	$\frac{0+2}{—}$	$\frac{4+2}{—}$	$\frac{3+0}{—}$

niezakazne.

Czerwiec		Lipiec		Sierpień		Wrzesień		Październik		Listopad		Grudzień		Razem	W tem dzieci do lat 15
chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi		
10+3 43	1+2 7	4+5 19	2+0 11	7+5 15	— 2	6+2 33	— 11	5+2 35	2+2 10	12+4 45	1+0 5	5+5 22	1+0 8	587	431
0+1 —	1+0 —	1+1 3	1+0 —			0+1 —	— 1			1+0 1				27	14
				1+0 1		0+1 —		0+2 —		4+2 —		1+1 —	0+1 —	18	1
														7	3
1+2 307	— 101	4+1 282	— 99	0+2 240	2+2 86	1+4 264	0+1 83	0+2 145	0+1 36	0+1 72	— 20	1+1 41	— 11	2178	2144
1+1 2	0+1 —			1+1 1		1+1 —	1+0 —	2+1 1	2+1 —	1+0 1				36	8
— 1		2+0 —						1+0 —		1+0 1	— 1	1+0 —		10	4
				— 1				1+0 —						2	1
1+0 2				— 1		— 1		— 2		— 1				9	8
1+5 3	2+1 —	4+0 1	2+2 2	5+2 2	1+2 1	2+3 9	2+2 2	2+6 4	3+0 2	6+1 6	3+2 2	2+8 7	4+3 4	207	63
	0+1 —													5	—
1+0 —				1+1 —	1+0 —						— 1	1+1 —		10	1
12+4 3	1+2 —	6+15 1	4+2 1	8+7 1	2+4 —	14+11 1	3+6 —	10+3 —	0+2 —	6+7 2	6+7 4	5+4 2	4+1 1	333	24
		0+1 —	1+1 —			1+1 —		2+1 —	1+0 —			1+1 —		25	1
— 1						1+2 1		2+1 —		0+1 —		2+2 —	1+0 —	26	1
2+1 —	2+0 —	4+0 —	2+3 —	2+3 —	1+2 —	1+3 —	0+2 —	— 1	1+1 —	1+2 —		0+2 —	2+0 —	77	1

Choroby

№	Nazwa choroby	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiecień		Maj	
		chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi
19.	Zapalenie stawów i mięśni			1+0		0+1		0+2		1+0	
20.	Bezwład	— 4+0		2+0	0+3	1+1	1+1	1+1			
21.	Krzywica	— 2		— 4		— 3	— 1	— 1	— 1	— 3	
22.	Próchnica kości	1+0 —							0+1 —		
23.	Nowotwory	5+3 —	3+9 —	7+11 —	4+3 —	5+12 —	1+4 —	9+10 —	2+4 —	5+6 —	4+3 —
24.	Tężec									1+0 —	
25.	Przymiot		— 1	— 1		— 2		— 1		— 2	
26.	Padaczka						0+1 —	0+1 —			
27.	Alkoholizm										
28.	Pomieszanie zmysłów		0+1 —		0+1 —	1+0 —	1+0 —				
29.	Woda w głowie										— 2
30.	Różne choroby	5+5 1	2+0 —	3+5 2	1+2 —	1+4 3	0+1 —	4+2 —	0+2 —	3+3 —	1+3 2
31.	Uduszenie	— 1	— 2	— 1	— 2	1+2 4	— 3	— 6	— 2	— 4	— 4
32.	Samopowieszenie			1+0 —		2+1 —	1+1 —	2+1 —		2+0 —	
33.	Zaczadzenie			1+0 —							
34.	Oparzenie	— 1		— 1	— 1	— 3		1+0 —		— 1	— 1
35.	Otrucie . . . . . t					1+0 1		2+1 —		2+0 —	
36.	Utonięcie						— 1				

Choroby

№	Nazwa choroby	Styczeń		Luty		Marzec		Kwiecień		Maj	
		chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi
37.	Upadek z wysokości			0+1 —						1+0 —	
38.	Przejechanie			1+0 —		— 1				— 1	— 1
39.	Rany postrzałowe	1+0 —		2+0 —				2+0 —			
40.	Rany cięte					1+0 —	1+0 —			1+0 —	
41.	Uwład starczy	15+20	5+6	12+24	6+7	16+23	6+3	10+21	4+6	11+16	3+8
42.	Słabość sił u dzieci	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43.	Drgawki dziecięce	26	6	33	3	22	5	23	1	33	3
44.	Nieżywourodzone	—	—	0+4 —	—	—	—	—	—	—	—
45.	Niedrożność kiszek	40	9	53	4	33	9	35	6	49	6
46.	Perytyfilit	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		40	15	54	16	43	14	40	9	41	12
		312	106	389	101	323	100	316	79	372	107
		418		490		423		395		479	
	Razem	700		790		746		639		704	

niezakazne.

Czerwiec		Lipiec		Sierpień		Wrzesień		Październik		Listopad		Grudzień		Razem	W tem dzieci do lat 15
chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi	chrze- ścijan.	żydzi		
						2+1								5	—
—	—		—	1+0		—								8	6
1	1		1	—				1+0	1+0	1+0		1+0		11	—
2+0						—		—	—	4		—		7	—
		1+0		1+0	0+1						1+0			—	—
10+15	4+7	10+14	1+4	11+23	5+3	7+18	4+5	8+15	5+12	10+9	3+7	6+13	5+6	462	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	447	447
36	17	58	16	28	10	24	6	27	9	24	9	18	10	612	606
0+1	—			0+1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	702	702
78	4			80	7	50	5	37	4	44	6	30	17	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
56	16	41	24	36	20	35	7	46	13	47	13	41	23	2	—
				3+0						1+0				—	—
				—		1+0				0+1				—	—
646	192	525	200	542	166	546	153	412	127	362	109	267	129		
838		725		708		699		539		471		396		6581	4670
1153		1021		1081		1092		1020		992		721		10589	7320

Dr. S. Bartoszewicz.

8
GI PR

